

milyenségét — végtére a könyv angolul íródott, így olyanokhoz is eljuthat, akik a párizsi folyóirat létezéséről sem tudtak eddig. De ezek a befejezetlenségek, lássuk be, jobban sarkallnak a téma újbóli, más szempontokat fölvető vagy részletproblémákat kinagyító feldolgozására, a szellem pomogátsi kirakósjátékára történelem-szétdarabolta elemekből, mint a legcsiszoltabb lekerékítetttség. És amennyiben helytállóak Kemenes Géfin László szavai — miszerint: „Csak egynek nem kegyelmezünk, akinek kezében nem füstölő van, hanem mérce, a művészetért élő, azt szabadon vizsgálni merő és tudó *kritikus* mércéje —, Bisztray György sok ellenséget szerzett magának ezzel a könyvvel. Illesse dicséret érte! (George Bisztray: *Hungarian—Canadian Literature*. University of Toronto Press, 1987.)

BALI BRIGITTA

Két dióhéj

Szép, szimbolikus címet talált a Szépirodalmi Kiadó a *Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózairók* antológiájához. Domahidy András kitűnő elbeszélésétől kölcsönözték a kötet címét, amely már eredeti helyén is jelképes tartalmakat hordozott. Ahhoz, hogy a dió tartalmához, beléhez hozzájussunk, ketté kell választani a diót, s az egyetlen dió így két dióhéjjá oszlik. Különválnak, ami összetartozott, ami együtt nőtt fel. A kérdés: összetartozhat-e továbbra is, s ha igen, miként, az a két dióhéj? Az elbeszélésben az a férfi és nő, akik Magyarországról elsodródva messze kerültek egymástól is, a hazától is, s az újra találkozás fölveti az újrakezdés, az ismét összetartozás lehetőségét, s e lehetőség kérdésességét is. S tovább általánosítva az antológia egészére: a nyugati diaszpórában élők, s az ő kultúrájuk, az ő irodalmuk tartozhat-e s miként az anyaország kultúrájához, irodalmához?

E kérdésre ma eléggé egyértelmű a válasz: természetesen tartozhat, sőt tartoznia kell. A Magyar Népköztársaság mint a magyar anyanyelvűek anyaországa gyűjtömedencéje mindannak, ami magyarul születik. S ami magyarul születik bárhol a világon, az akarva-akaratlan mindig kötődik az „óhazához”, akkor is, ha a mű szerzője esetleg sohasem élt tartósa anyanyelvének földjén. Mert nem a lakóhely a döntő, hanem a nyelv, s az a kultúra, amely elválaszthatatlan e nyelvtől.

Tudjuk jól, hogy ez a ma természetesnek ható igenlő válasz csak a legutóbbi években hangzik ilyenképpen. A szokásos éppen az ellenkezője volt, s nemcsak a közelmúltban, hanem az egész huszadik században. Trianon óta egymást követték a kényszerű és az önkéntes emigrációs hullámok, s aktuálpolitikai szempontból érthető, hogy az így kialakuló külföldi magyar irodalom hazai befogadása általában kedvezőtlen volt. A nyolcvanas éveknek kellett eljönniük ahhoz, hogy a hajdani emigrációk indítóokai elhalványodjanak, hogy ne a szétválasztó, hanem az összekötő szálak váljanak hangsúlyosabbá. Előbb a hazalátogatás lehetősége indult meg, majd a hazai folyóiratokban való publikálásé, végül a könyvkiadásban való jelenléte is. Az érdeklődő olvasó tájékozódása mindezzel együtt viszonylag nehéz még ma is. Vannak ugyan jól forgatható kézikönyveink: *A magyar irodalom története 1945—1975* negyedik kötete, amely *A határon túli magyar irodalommal* foglalkozik, valamint Béládi—Pomogáts—Rónay: *A nyugati magyar irodalom 1945 után* c. összefoglalása, de magukhoz a művekhez elég nehéz hozzájutni. Még 1981-ben jelent meg a *Vándorének* című költői antológia Béládi Miklós szerkesztésében, amely mintegy negyven költőt mutatott be. E mű párdarabja — most — sok éves késéssel — a *Két dióhéj*, amely kereken két tucat szerzőt mutat be. Az antológiák persze inkább csak az érdeklődés felkeltésére alkalmasak, kísérniük és követniük kell őket az egyes művek kiadásának. Ez ügyben is lehet már eredményes munkáról szólni: *Domahidy András, Cs. Szabó László, Határ Győző* prózakötetei, a költészetben pedig *Dedinszky*

Erika, Thinsz Géza után a közelmúltban Tüz Tamás, Baránszky László válogatott versei bizonyítják ezt. Mindezt persze még csak kezdetnek lehet nevezni.

A *Két dióhéj* tehát nem egy antológia a sok közül, hanem kultúrpolitikai és irodalomtörténeti fontosságú mű. Így van ez annak ellenére, hogy természetesen ebben az antológiában sem remekművek sorát olvashatjuk, hanem — a dolgok természete szerint — a változó színvonalú és változatos anyag jellegzetes válogatását. Ellenőrizni persze magam sem tudom, hiszen ez több éves kitartó munkát igényelne, hogy ez a válogatás mennyire pontosan tükrözi azt az anyagot, amelyből merít. De el kell hinnem *Berkes Erzsébet*nek (a kiadó munkatársának) és *Rónay László*nak (a témakör kutatójának), hogy a nehezen áttekinthető, mennyiségre mindenképpen gazdag és bizonyosan igen eltérő színvonalú anyagból a legjobb szerzők legjobb kispikái alkotásait igyekeztek összegyűjteni. Hogy ez a gyűjtő- és válogatómunka milyen nehézségekbe ütközik, arra most nem azt hozom például, hogy az elmúlt negyven évben megjelent kötetek beszerzése sem mindig egyszerű feladat. Inkább azt említem meg, hogy az egy esztendeje megjelent összefoglaló áttekintés, amely igyekezett minden szerzőt számba venni, s megemlíteni, még nem beszél például két olyan íróról, akik most helyet kaptak műveikkel az antológiában. *Halász Györgyről* és *Thury Lajosról* van szó, mindegyikük évtizedekkel ezelőtt hagyta el hazánkat. S ezzel nem az irodalomtörténeti összefoglalás hézagosságát állítom, hanem az anyag valóban szinte egybefoghatatlan gazdagságát. A költői és a prózai antológiából okkal hiányolhatunk néhány szerzőt, mindenekelőtt *Márai Sándort*, de tudnivaló, hogy e hiánynak a szerzők elzárkózása a magyarázata. Az alkotónak szíve joga művei kiadásáról rendelkezni, mégis érdemes volna megfontolni, hogy le szabad-e mondani a magyarországi (és a szomszédos országokbeli) olvasókról. Nem kár-e — s mind az életmű, mind az olvasóközönség szempontjából —, hogy nemzedékek nőnek fel anélkül, hogy hathatna rájuk az életmű?

A prózaantológia a nyugatra távozó nemzedékek mindegyikének íróit figyelembe veszi. Így helyet kapnak olyanok is, akik már idehaza íróvá váltak, s íróként távoztak (s nyilván nekik volt a legnehezebb eltávozni). Közülük a „rangidős” az a *Szélpál Árpád* (1897—1987), aki 1939-ben a Népszava tudósítójaként emigrált Párizsba a fasizmus elől. 1948-ban távozott Cs. *Szabó László*, *Szabó Zoltán*, *Thury Lajos*; 1956-ban *Határ Győző*, *Tüz Tamás*. A többiek odakint váltak íróvá. Többségük 1956-ban húszévesen, megkezdett egyetemi tanulmányok után távozott (Czigány Lóránt, Ferdinandy György, Gömöri György, Kabdebó Tamás, Márton László, Nagy Pál, Sárközi Máttyás stb.).

A *Két dióhéj* „Előszó helyett” közli Szabó Zoltán *Magyar író Angliában* c. 1979-es esszéjét. Harminc évi angliai lét múltán készít számvetést a népi írók mozgalmának egykor jeles résztvevője. Alaptézise egybevág azzal, amit mi idehaza gondolunk és mondunk: a távozás természetesen hatással van az írói életműre is, de nem teszi idegen testté egymás számára a távozás előtti és utáni szakaszt. Miként Szabó Zoltán fogalmaz: „visszariadnék attól, hogy azt állítsam: írói pályámnak volt egy magyarországi szakasza, és ezt egy másik, merőben más, tőle elkülönülő angliai szakasz követte, s hogy az egykori doveri átkelés napja jelzi, hogy a kettő közt hol a választóvonal. Minden írói pályának van legalább két, de többnyire több periódusa, s ezek mezsgyéit nem országhatárok, nem is nyelvhatárok jelzik, ezek a periódusok egymással összefolynak”. Ha az ember merészen továbbgondolja e mondatokat, eljuthat a világirodalom fogalmához is, amelynek szintén az a lényege, hogy ledönti az ország- és nyelvhatárokat, mert más törvényszerűségeknek engedelmeskedik, s akkor minden nagyképűség nélkül mondhatjuk, hogy amiként minden magyar írásmű része a világirodalom végtelen áramának, ugyanúgy része természetesen a magyar irodaloménak is. Magyar írónak — bárhol is él és alkot —, a huszadik században sem nagyon sikerült áttörnie a nyelvi és történelmi elszigeteltségből adódó korlátokat, mégis megnyugtató a tudat, hogy ezt a magyar írók nem tekintik fátumnak, s úgy alkotnak, mintha e korlátok nem léteznének. Vagyis a világirodalmiság igényével — a világ bármely városában éljenek is. S ennek az igénynek,

másképpen fogalmazva, a tisztességes és értelmes írás igényének téziséét is rögzíti Szabó Zoltán Orwell egyik tanulmányát idézve: „Én azért írok, mert van valamely hazugság, amit tisztázni akarok, észrevétni, vagy van valamilyen valóság, amelyre fel akarom hívni a figyelmet. Tehát mindenekelőtt azt akarom, hogy meghallgassanak. Am olyasmiről, ami nem szolgál legalább valamicske esztétikai tapasztalattal, vagy nem ad művészi lehetőséget is, nem tudok írni még egy újságcikket sem.”

Az „előszó” után az antológia három ciklusba tagoltan közli a műveket, amelyek Szélpál Árpád önéletrajzi regényrészletét kivéve mind elbeszélések. A ciklusok a *Sorsjegyek*, a *Két dióhéj* és *A görög hajó* címet kapták. Bár van tematikai vezérmotívuma mindegyik ciklusnak, ezt nem erőltetik a szerkesztők. Az első ciklusban ez a fő motívum a hazai élet felidézése, a másodikban az emigrációs konfliktusoké, a „Fertőn innen, Fertőn túl” helyzeté, míg a harmadik ciklusba az „elegyes” munkák kerültek. Mindegyik ciklusban van azonban egy-két írás, ami kilóg onnan, s inkább máshol lelhetné meg természetes helyét. *Kabdebő Tamás* írása az első helyett inkább a másodikban, *Major-Zala Lajosé* és *Karátson Endréé* a második helyett a harmadikban, s a harmadikból *Csiky Ágnes Máriáé* és *Határ Győzőé* az első, *Nagy Pálé* a második ciklusba illik. Természetesen csak akkor, ha jól véltem felismerni a fő témaköröket.

Aki végigolvasta az antológiát, s túl van már a primér olvasói élményen, óhatatlanul szembetalálja magát azzal a kérdéssel is, hogy vajon ez a nyugati magyar epika poétikai eszköztárát, stilisztikáját tekintve milyen viszonyban van a magyar, és milyenben a nyugati irodalmakkal. Azért is érdemes ezen meditálni, mert tudjuk jól, hogy a nyugati magyar líra — amely már a hetvenes években is sokkal ismeretebb volt nálunk, mint ma az epika — sokféle neoavantgárd sajátosságot mutatott fel, s ezek komoly hatással voltak a magyarországi és a szomszédos országokbeli magyar nemzeti irodalmakra is. A mostani antológia rövid utószava ugyan említi, hogy a kísérleti formák bemutatása a hagyományos nyomdai eszközökkel nem volt lehetséges, mégis — vagy éppen ezért — azt kell megállapítani, hogy az antológia — legmodernebb formanyelvű szerzőivel (*Márton László*, *Határ Győző*) is — bőven belefér azokba a formai keretekbe, amelyeket idehaza találhatunk. Meglepetést nem annyira megoldásaival, inkább tehetségével okozhat egy-egy szerző. A „meglepetés” szónak persze csak viszonylagos értelme lehet azoknál, akik már jeles íróként távoztak. Viszont a „nyugati” magyar irodalomnak van egy „igazi” prózaírója, aki 1950 óta Ausztráliában él — tőlünk tehát inkább keletre, mint nyugatra —, s aki ott vált íróvá. Két regénye: a *Vénasszonyok nyara* és az *Árnyak és asszonyok* megjelent már idehaza is, méltán keltve feltűnést. *Két dióhéj* című elbeszélése (1966-ból) újjólag igazolja kiemelkedő tehetségét. Két regénye eredetileg 1969-ben és 1979-ben, idehaza fordított sorrendben 1985-ben és 1987-ben jelent meg. A szó mindenféle értelmében mai magyar próza az, amit ő ír, s a magyar próza jelenlegi, felívelő, értékekben gazdag szakaszában is különös figyelem illeti meg. Született epikus tehetség, akinek a plasztikus alakteremtés, a feledhetetlen atmoszféra és az érzékletes stílus egyaránt jellemzője.

Az emigrációs lét évtizedei természetesen nemcsak az életformában, hanem az írói művekben is jelen vannak. S ebből a szempontból majdnem mindegy, hogy valaki negyven- vagy húszévesen emigrál-e. Szabó Zoltán azt írja, hogy az angol életmód privát jellege íróféléit odavonzó erő. Viszont nem minden írófélé vonzódik e privát jelleghez, másrészt viszont az emigráns mindenhol ilyen privatizáló állapotba kényszerül. Alapvetően ez magyarázhatja, hogy a kötet írásainak többsége komor tónusú. Ha motívumok szerint vizsgáljuk a legjellemzőbb jegyeket, akkor feltűnően gyakori a magánynak mint problémának a kezelése (András Sándor, Gömöri György, Sárközi Máttyás, Thury Lajos, Nagy Pál). Ha kicsit tágabban értelmezzük a magány fogalmát, s az emberi kapcsolatok kérdésessé válásaként is kezeljük, akkor az antológiának szinte minden művét példaként lehetne említeni. E kérdéskörnek természetesen külön is említendő területe a család vizsgálata, a széthullásé, a hamis kapcsolatoké, az élettárs elvesztésé (Thury Lajos, Ferdinándy György, Cs. Szabó

László, Sári Gál Imre). S külön témakör a férfi—nő kapcsolat vizsgálata (Gömöri György, Domahidy András, Nagy Pál, Határ Győző). Két ember egymásra találása az (idegen) világban való otthonlétet is jelentheti, s már maga a lehetőség megadja a reményt a létezés értelmességéhez még akkor is, ha tudjuk: „Örök enigma marad a másik: a szülő, a társ, a barát, a feleség. Az ember titkok között él, titokból sarjad, és titokkal hál, titokhoz beszél, és titkoltól fél, mert magunkkal törődünk csak, és magunkra is oly kevés az idő. Nem keressük a társunk kulcsát, és a miénk... És az én kulcsom, az én titkom? Hát nem próbáltam? Hát nem adtam?... Úgy nyújtottam oda neki dióhéjnyi szegény sorsomat... Mit ért?” — írja Domahidy András.

Mivel a magány, az idegenség elementáris probléma az elbeszélések hősei számára, gyakori a halál, az öngyilkosság (Kabdebó Tamás, Gömöri György, András Sándor). Van gyilkosság, erőszak, gyújtogatás (Karátson Endre, Czigány György, Cs. Szabó László, Csiky Ágnes Mária), megtévelyedés (Vajay Szabolcs, Karátson Endre), menekülés (Márton László, Kabdebó Tamás), száműzetés (Tűz Tamás).

Rendkívül gyakori a kudarcélmény. Alig van ellenpélda vagy ebből a szempontból semleges történet. Azok a történetek, amelyek az elbeszélésekben megjelenítődnek — s amelyeknek a tétje gyakran egészen hétköznapi, kisszerűnek mondható, általában olyanok, hogy a főszereplőnek nem sikerül elérnie azt, amit szeretne. A sikertelenség ritkán fordul ellentétébe, mint Cs. Szabó László talányos *A görög hajójában*. Még ritkább, sőt egyedüli az a sikertörténet, amelyet Szélpál Árpád elevenít fel, igaz, kisiskolás korából, amikor falujukban 25 Petőfi-sorsjegyet kellett eladnia (1909-ben!), mert az iskola becülete ezt megkívánta. S ritka az olyan nyitott befejezés is, mint Domahidy András elbeszéléseé, amely ígéri a lehetőséget: hátha mégis egymásra talál két ember.

Még egy motívumra érdemes figyelni: a különlegességre, a furcsára, a megmagyarázhatatlanra (Major-Zala Lajos, Cs. Szabó László, Lehoczky Gergely, Halász György). E motívum jellegzetes figurája a külön ember, a „bolondos”, akit sokszor alig választ el valami a bolondtól. Jellemző példája ennek Lökkös Antal írása (*Monsieur Petit nyugalomba vonul*) a kistisztviselőről, aki „megbünteti” a közlekedésben vele szemben szabálytalankodókat. A legérdekesebb bizonyára *A különös bordélyház* (Halász György), amelyben elérhetetlen lányoknak lehet udvarolni a nagymama jelenlétében, megidézve a régi idők szalonjait és „igazi” úrilányait.

A nyugati magyar prózairók antológiája kifejezetten gyenge írást nem közöl. Én egyedül Hendi Péter írását hagytam volna el vagy cseréltem volna ki másikkra. Ez az elbeszélés a hatvanas években még idehaza keletkezhetett, s bizony nemigen tesz hozzá semmit ahhoz a képhez, amelyet az akkori fiatal próza kialakított a csellegésről, a pályakezdés nehézségeiről, s amelyek közül ma már csak a legjobbakat érdemes újraolvasni. Találunk persze kisebb igényű tárcanovellákat is, az elsősorban költők, esztéták esetében pedig elfogadható, hogy nem az epika a fő erősségük. Mégis, elsősorban éppen a több műfajú alkotók ennek a könyvnek is az erősségei. Szélpál Árpád, Határ Győző, Cs. Szabó László mellé még Domahidy András és Nagy Pál neve kívánkozik, ha az antológia legemlékezetesebb műveinek szerzőit kívánjuk felsorolni.

VASY GÉZA